

Харченко Надія Анатоліївна
кандидат психологічних наук,
викладач кафедри психології
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини.

«ФОРМУВАННЯ ЕКОСВІДОМОСТІ ТА РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ»

Процес входження України до Європейської співдружності передбачає корінні зміни в екологічному вихованні молоді, адже сформована екологічна свідомість громадян – це запорука високого рівня розвитку держави. Актуальним питанням сьогодення є розв'язання екологічних проблем глобального масштабу. Для ефективного вирішення цих проблем слід розуміти причини, що лежать в основі їх виникнення, причому не безпосередні причини, якими є діяльність людини, а фундаментальні причини, що визначають такий тип діяльності. Однією з фундаментальних причин є екологічна свідомість, яка і визначає певний спосіб існування людства протягом багатьох століть. Проблема екологічної освіти несе в собі непримиримі протиріччя, що пов'язані з виконанням людиною певних соціальних ролей. А саме – виконання соціальної ролі може входити в суперечність з цінностями носія даної ролі. Можна бути самим активним "другом природи" поза робочим часом й водночас, підкоряючись логіці виробничого процесу, задавати екологічної шкоди. Ймовірно, що це протиріччя закладається в процесі оволодіння професійними навичками, зокрема, у період навчання у вищій школі. Екологічна відповідальність – це та інтерактивна морально- екологічна властивість, що виявляється насамперед в адекватному, тобто відповідальному відношенні особистості до природи, охоплюючи основні ознаки таких категорій, як чуйність, ошадливість, дбайливість тощо, але одночасно сутнісно відрізняється від названих якостей вищим рівнем узагальненості. У цілісній структурі особистості дана властивість виконує функцію, що пов'язана з регулюванням складних і неоднозначних стосунків людини з навколишнім соціоприродним середовищем. Екологічна свідомість як специфічна, самостійна форма суспільної свідомості виникла лише в ХХ ст. нашої ери як наслідок відображення загрози глобальної екологічної катастрофи та наростання кризових явищ у взаємовідносинах суспільства та природи в цілому. Вона зформувалась на основі пізнання як тих законів, що забезпечують цілісність природного середовища, так і тих, що повинні обумовлювати людську діяльність з метою збереження і покращання придатного для людського існування стану природи. Екологічна свідомість – це вищий рівень психічного відображення природного і штучного середовища, свого внутрішнього світу, рефлексія щодо місця і ролі людини в біологічному, фізичному та хімічному світі. Єдиного тлумачення поняття екологічної свідомості немає. Існують кілька визначень, зокрема:

- науково-практичне відображення зв'язку людини та суспільства з теперішнім і майбутнім навколишнім середовищем, необхідність гармонізації відносин між ними;
- звичайна буденна людська свідомість, змістовно спрямована екологічними сенсами;
- сукупність екологічних уявлень, ставлень до природи, стратегій і технологій взаємодії з нею [3, с. 27].

Екологічна свідомість не обмежується критикою екологічної ситуації. Вона припускає не тільки знання про стан суспільства і природи, але і усвідомлення необхідності запобігання подальшому порушенню екологічної рівноваги в природі з метою збереження природних компонентів життя людини. При розгляді екологічних проблем сучасного суспільства досить часто підкреслюють наступне: екологічна криза як криза індустріального суспільства – це криза життя, і тому найважливішим компонентом змісту екологічної свідомості повинні бути усвідомлення життя і безпеки її деградації і потреби її збереження. Екологічна свідомість є історичною категорією. Вона виникає в той період, коли відношення суспільства до природи приводить до порушення екологічної рівноваги в природі. Тому інтенсивність екологічної кризи впливає на екологічну свідомість. Екологічна свідомість – це не тільки усвідомлення обмеженості природи, її потужності, влади людини над нею, але і результат усвідомлення того, що джерела енергії за сучасних умов життя людини можуть змінитися на тривалий час або зникнути назавжди. Екологічна свідомість припускає, що окрема людина і суспільні групи поважають існування потреб інших людей або суспільних груп. Існують розбіжності в

понятійному визначенні екологічної свідомості, яка є результатом різних теоретичних підходів до його визначення, існування різних систем суспільних цінностей і різних суспільно-економічних відносин. Понад усе коротко екологічну свідомість можна визначити як свідомість, яка охоплює наші уявлення, способи звернення, сферу діяльності, бажання очікування, яке стосуються навколишнього природного середовища.

Найважливішими елементами екологічної свідомості є:

- усвідомлення обмеженості природи, інтегральною частиною якої є людина;
- усвідомлення необхідності відмови від домінування людини над природою і необхідності встановлення динамічної рівноваги між природними системами і людською системою;
- усвідомлення екологічної кризи як суспільної кризи;
- усвідомлення глобального характеру екологічної кризи;
- усвідомлення необхідності вирішення екологічної кризи;
- усвідомлення необхідності розробки глобальної стратегії розвитку як передумови існування життя;
- усвідомлення існування соціальних сил, їх здібності до спілкування і здатності передбачення динамічного розвитку суспільства.

Тому сучасна екологічна ситуація настійно вимагає твердження в суспільному створенні нової парадигми, згідно якої досягнення антропогенної діяльності корегувалися б критеріями екологічної доцільності. Становлення екологічної свідомості на сучасному етапі, на думку багатьох учених, йде за чотирма основними напрямками:

- науковим, що виражається в прагненні реалізувати на практиці наявні теоретичні і практичні знання про існуючі у природному світі зв'язки, про те, як можна уникнути їх порушення в ході виробничої діяльності людини;
- економічним – виражається в усвідомленні економічної невігідності виробничої діяльності, що руйнує оточуюче природне середовище;
- культурним – проявляється в прагненні зберегти природне середовище як елемент культурного середовища;
- політичним – знаходить вияв у прагненні людей створювати умови існування, відповідні гідності людини.

Основною функцією екологічної свідомості є забезпечення оптимізації взаємовідносин у системі “суспільство-природа”, запобігання глобальній екологічній катастрофі, розв'язання глобальної екологічної кризи. Тому не можна недооцінювати значення та необхідність формування у підростаючого покоління екологічної свідомості. Формування екологічної свідомості і поведінки студентів здійснюється на основі міждисциплінарного підходу, коли відповідна інформація включена до змісту різних навчальних дисциплін, насамперед, природничого циклу. Зміст екологічної освіти і виховання базується на знаннях загальнонаукового, глобального і регіонального рівнів, тоді як інформація стосовно побутово-повсякденного рівня, що входить в зону компетенції студентів, практично відсутня. Зміст шкільної екологічної освіти фактично не справляє впливу на формування світоглядних позицій молоді щодо місця і ролі людини в природі. Таким чином, основними причинами низької екологічної свідомості є:

1. Трансформація й руйнування дикої природи як середовища для виховання.
2. Руйнування системи народних знань і традицій, відповідно – заміна традиційної виховної системи спотвореними стереотипами поведінки.
3. Пасивність, байдужість суспільства щодо відстоювання інтересів навіть власної екологічної безпеки, вже не кажучи про захист інтересів природи за рахунок власної самопожертви.
4. Культивування авторитарними державно-політичними системами технократичного, економічного та антропоцентричного світогляду споживацького типу.

Освіта не повинна зупинятися на стадії простої поінформованості (навчання), а виходити на складні і проблематичні процеси виховання, цілеспрямованого формування особистості. Тому дуже важливим в педагогічній діяльності викладача є використання таких форм і методів роботи,

які б дозволили, незважаючи на недосконалість навчальних програм, як можна більше забезпечувати формування у студентів екологічної свідомості.

Найпоширенішими методами екологічної освіти є бесіда, підготовка рефератів, повідомлень, тобто ті, що сприяють виробленню вмінь здобувати і систематизувати інформацію. Проте, для формування екологічної свідомості у студентів доцільно використовувати форми і методи роботи, спрямовані на розвиток мотиваційно-ціннісних і поведінково-діяльнісних складових екологічної свідомості та поведінки, зокрема:

- 1) дослідження;
- 2) постановка проблемних запитань, відповіді на які студенти знаходять протягом заняття, аналізуючи та узагальнюючи отриману інформацію;
- 3) інтерактивні методи: мозковий штурм, вивчення конкретних ситуацій, обговорення критичного явища, групова дискусія, рольова гра, імітація, семінар, групові проекти, завдяки яким джерелом інформації, носіями екологічних норм і вимог виступають самі студенти, екологічні норми і вимоги сприймаються як їх власний вибір і рішення, що є значно потужнішим стимулом, ніж зовнішнє примушування;
- 4) використання інформаційних комп'ютерних технологій, зокрема, мультимедійного супроводу навчальних занять;
- 5) залучення студентів до громадського екологічного руху, активної участі у різноманітних природоохоронних заходах;
- 6) позааудиторна робота: конференції, семінари, вікторини, гурткова робота, факультативи.

Саме такі форми роботи дають можливість вийти за межі навчальної програми, доповнити знання, уміння, досвід студентів та передбачають вибір і прийняття рішень, аналіз і оцінку ситуацій, сприяючи формуванню екологічно доцільної поведінки. Головною проблемою формування екологічної свідомості, на наш погляд, є суперечливість екологічних установок, що засвоює людина, зокрема в процесі професійної освіти. З одного боку, зміст освіти сьогодні піддається певним змінам, у яких знаходять відображення конкретні оцінки перспективи розвитку суспільства. З іншого боку, оволодіння конкретно-професійними знаннями традиційно орієнтоване на те, щоб зміст майбутньої професійної діяльності розглядати як об'єкт зусиль фахівця, як поле реалізації його знань. Це цілком природний процес з погляду збереження зусиль. Авторитарний вплив на систему складного рівня (якою є будь-який природний об'єкт) дає можливість швидко отримати результат. Зазвичай, система при цьому може й зруйнуватися, тому що не враховується певна логіка її існування. Будь-яке руйнування об'єкта в результаті професійного впливу традиційно оцінюється як неминучі витрати технологічного впливу або як "упертість" об'єкта впливу, що не бажає сприймати "прогресивні" методи. Серед причин помилок можуть також назвати й низьку професійну кваліфікацію, але ніколи – помилкові цінності фахівця, що обумовлюють його методи роботи. Саме тому в основу екологічного виховання, навчання й освіти необхідно поставити принципи, що забезпечують формування біоцентричної орієнтації особистості, яка, за Е. Фромом, сприяє становленню особистості у напрямку синдрому росту, а не синдрому руйнування. Освітня технологія усвідомленого формування екологічної відповідальності у студентів ВНЗ повинна виконувати, на нашу думку, наступні завдання: формування свідомого й критичного інтересу до питань соціальної екології та сучасних екологічних проблем; розвиток соціально значущих мотивів ставлення особистості до природи за умов професійної діяльності; розкриття універсальної цінності природи; формування морально-екологічних знань, яким відповідають уміння й навички, узагальнені принципи й моделі професійної діяльності в природному середовищі; становлення принципової позиції щодо охорони природи рідного краю; спонукання до критичного оцінювання фактів взаємодії людини і суспільства з природою, залучення до контролю й оцінки результатів власного досвіду природозберігаючої діяльності. Отже, формування екологічної свідомості є складним і ще недостатньо дослідженим процесом. Екологічна свідомість поєднує в собі сукупність знань про навколишній світ, природоохоронні уміння, психічні дії, які забезпечують узагальнене й цілеспрямоване відображення зовнішнього світу, прогнозування їхніх наслідків, контроль та управління поведінкою особистості. На сучасному етапі слід спрямовувати зусилля

викладачів у напрямку пошуку методів і мотивацій для серйозної перебудови суспільної та індивідуальної свідомості, із заміною антропоцентричної парадигми та економічних пріоритетів на парадигму екоцентричну (рівноправності людини з усіма іншими живими істотами) з духовними пріоритетами. Екологічна освіта та виховання можливі лише при умові, якщо зміст навчальних дисциплін сприятиме розвитку екологічно ціннісних орієнтацій, допомагатиме зрозуміти, що людина – це частина природи, її призначення – пізнати закони, за якими живе й розвивається природа, і в своїх діях керуватися цими законами. Від рівня екологічної свідомості людства, в першу чергу молоді, залежить вирішення проблеми глобальної екологічної кризи, збереження природних умов існування цивілізації.

Список використаної літератури

1. Варго О.М. Екологічна свідомість як умова становлення екологічного суспільства: дис. канд. філософ. наук: 09.00.03 / Харківський ун-т повітряних сил ім. Івана Кожедуба. – Х., 2006.
2. Васильева Н.А. Пути и формы достижения ноосферной цивилизованности // *Обществ. науки и современность*. – 1996. – № 1. – С. 123–130.
3. Делокартов К. Мировоззренческие основания современной цивилизации и ее глобальный кризис // *Обществ. науки и современность*. – 1994. – № 2. – С. 89–98.
4. Дилигентский Г.Г. "Конец истории" или смена цивилизаций? // *Вопросы философии* – 1991. – № 3. – С. 29–42.
5. Докторов Б.З., Сафонов В.В., Фирсов Б.М. Уровень осознания экологических проблем: профили общественного мнения // *Социолог.исслед.* 1992. – № 12. – С. 51–58.
6. Иванова Т.В. Экологические ценности в общественном сознании. // *Вопросы психологии*. – 1999. – № 3. – С. 83–88.
7. Каропа Г.Н. К созданию методики экологического образования школьников. // *Вопросы психологии*. – 1995. – № 1. – С. 70–74.
8. Кисельов М.М., Канак Ф.М. Національне буття серед екологічних реалій. – К., 2000. – 320 с.
9. Пегов С.А. Экологические аспекты геополитики // *Обществ. науки и современность*. – 1996. – № 1. – С. 131–137.
10. Рыжиков А.И. Заповедное и его восприятие человеком // *Вопросы психологии*. – 1993. – № 5. – С. 66–74.
11. Шагун Г., Павлов В.И., Рыженков П.Е. Исследование экологического сознания детей и подростков // *Психологический журнал*. – 1994. – Т. 15, № 1. – С. 41–49.
12. Ясвин В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. – М.: Смысл, 2001. – 365 с.